

МОДЕЛЬ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ШКОЛИ В ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Актуальність розробок ефективних сучасних методик моделювання особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища продиктована базовими положеннями розбудови сучасних освітніх систем. Передусім – стратегічними орієнтирами розвитку системи освіти в Україні в контексті зміни освітніх парадигм. Освітній процес у зв'язку зі зміною цілей навчання і розвитку учнів стає орієнтований на розвиток індивідуальних здібностей, підготовку до професійної діяльності, прагнення до самоосвіти й особистісного самовдосконалення. Переживає трансформацію суб'єктність учня у системі освіти – суб'єкта освіти (навчання, розвитку, соціалізації), суб'єкта розвитку загальноосвітнього навчального закладу, суб'єкта освітньої системи.

Водночас технічний прогрес та епоха глобалізації нарівні зі своїми позитивними сторонами мають неоднозначний вплив на освітню сферу. Почасти губиться ідея школи як середовища «забезпечення умов для розвитку особистості», за означенням класика української педагогіки В. О. Сухомлинського. Згідно з імперативами педагога, школа – це «образно кажучи, тонкий і чутливий музичний інструмент, який творить мелодію людської гармонії, що впливає на душу кожного вихованця, а творить лише тоді, коли цей інструмент добре настроєний, а настроє його особистість педагога-вихователя» [6, с. 197]. Педагогічна система В. О. Сухомлинського є славом педагогічної практики, теоретичного аналізу та педагогічного таланту, її ідеї особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища актуальні сьогодні.

Моделювати особистісно орієнтоване навчально-виховне середовище, спрямовувати шляхетний характер спілкування між учнями може лише педагог, який сам усвідомлює цінність людської гідності, неповторності і вмє навчати цього своїх вихованців. Насамперед сучасний учитель має перейняти особистістю, її проблемами, бути готовим без засудження сприймати протилежні думки, вчинки. Для того, щоб виховувати вільну і відповідальну особистість, здатну і готову робити свій вибір.

На жаль, підготовка вчителів до практичної реалізації педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського ведеться не на належному рівні, епізодично, не цілеспрямовано. Теоретико-практична спадщина В. О. Сухомлинського в контексті проблеми моделювання особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища потребує нині нового уважного прочитання. Розгляд відповідних положень праць педагога і є метою нашого дослідження.

В. О. Сухомлинський ставить перед педагогом завдання індивідуального підходу до особистості учня. Важливою базовою складовою індивідуального підходу педагог вважав знання психологічного, емоційного та анатомо-фізіологічного розвитку школяра на кожному етапі дорослішання. Цей підхід має свої особливості та закони в роботі з дітьми молодшого та середнього шкільного віку [9] та з учнями старшого шкільного віку [5]. У роботі з учнями старшого шкільного віку педагог уважав кінце потрібним враховувати особливості пубертатного періоду хлопців та дівчат.

Практична діяльність педагога в Павлівській школі, якщо відкинути необхідні для того часу ідеологічні нашарування, була пронизана ідеєю особистісно орієнтованої освіти [7]. Цьому принципові не зраджує В. О. Сухомлинський і у своїй художній творчості для дітей – потужному пласті педагогічної майстерності, що є своєрідним містком до дитячої душі [1; 11]. Цей високо гуманістичний педагогічний принцип – «Немає двох дітей, однакових за мисленням, за сприйманням навколишнього світу, за індивідуальними особливостями розуму, волі, характеру, кожна дитина – це особливий, неповторний світ. Виховати особистість, сформувати душу людини можна, тільки зрозумівши цей світ, пізнавши всі його тайники» [4, с. 204].

Знання дитини, усіх, хто є довкола неї, вважав В. О. Сухомлинський, – це наука про людину, «людинознавство». Проте знання про людські чесноти, шляхи та умови їх розвитку стають дійовими лише тоді, коли сама особистість перетворюється на суб'єкт діяльності. Введення дитини у світ людинознавства будить її думки, почуття, волю до власного самовизначення. Розповіді (чи будь-яка інша інформація) про велике, героїчне не можуть залишати самого вихованця байдужим. Важливо, щоб та інформація, носієм якої є вчитель, будила інтерес, зацікавленість, спонуку до особистої діяльності. «Піднесення людини я уявляю собі як глибоку моральну роботу розуму і серця, сенс цієї роботи полягає в тому, що людина готується духовно, морально до самовиявлення, до того, щоб розкрити себе» [2, с. 467].

Загострюючи увагу педагогів на особистісно орієнтованому підході, В. О. Сухомлинський наголошує на тому, що без нього «виховання стає сліпим і тому беззмістовним» [4, с. 204]. «Життя переконало, що вивчати дитину, пізнавати індивідуальні особливості її психіки, принакати в її духовний світ – це означає бачити взаємодію дитини з навколишнім світом, з речами і явищами, з людьми, із силами природи» [4, с. 204]. Важливим вважав Василь Олександрович удосконалення змісту навчання, його зв'язок із практикою: «Практичне завдання школи – добитися того, щоб у розумовому розвитку учнів належне місце посіли основи наук про природу і працю, про людський організм і мислення, про суспільство і духовне життя людини, про мистецтво» [4, с. 225]. Ця ідея є важливою і сьогодні як для сільської, так і для міської школи.

Пріоритетом професійної діяльності педагога є повага до особистості. Піднесення людини здійснюється за допомогою слова, що є найважливішим інструментом учителя. Учитель не просто володіє словом, він спрямовує його на те, щоб «слово учителя, насамперед слово, звернене до розуму, серця, душі вихованця, і обставини, створювані в колективі, у спільній праці, у стосунках дітей та дорослих, – усе це переконує людину в тому, що вона – творець, володар праці, і від неї самої, від її волі, наполегливості, працьовитості залежить виявити себе, розкрити свої здібності, сили, здібності, талант» [2, с. 465].

Оцінка В. О. Сухомлинським виховної ролі гуманних стосунків між учнями в класі та школі є актуальною для сучасної школи в контексті моделювання особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища. «Якою стане людина – це залежить від того, яке в неї спілкування з іншими людьми, до чого воно кличе душу і волю, який світ людський відкривається перед нею» [6, с. 453].

Приділяючи належну увагу особистості, визначаючи її пріоритети у вихованні, В. О. Сухомлинський важливою умовою виховання вважає «єдність колективного та індивідуального, громадського та особистого» [6, с. 225]. Особливої уваги заслуговує думка В. О. Сухомлинського про взаємозумовленість виховання особистості в колективі. Усвідомлення своєї духовної спільності з колективом виявляється у спільній діяльності. Сутність такої діяльності, оскільки вона залишає слід у почуттях, думках, розвиває волюву сферу. Поєднання різних видів діяльності, залучення учнів до тих, що становлять інтерес для сучасної людини, є також предметом педагогічного осмислення, адже школа має нівелювати негативні чинники, які обмежують розвиток учня, його входження до сучасного суспільства як суб'єкта життєдіяльності.

Залучення учнів різних вікових категорій до діяльності у навколишньому середовищі може мати різний характер: дослідницька робота, спостереження, виконання проєктів; робота у майстернях: випилювання, залучення учнів до народних ремесел; відновлення пам'яток природи, культури. Проте працю В. О. Сухомлинський не вважав самоціллю. Лише та праця може бути педагогічно доцільною, яка приносить особистості радість і бадьорість, усвідомлення своєї значущості. У такому разі праця буде умовою повноцінного психічного, фізичного розвитку особистості, становлення її соціальної активності.

Духовне життя людини визначене сутністю та характером її ставлення до інших людей, своїх рідних, самої себе, природи і реалізується в діяльності. Від стосунків, що складаються та розвиваються у навколишньому середовищі, залежить реалізація індивідуальної сутності особистості: «для успішного розв'язання цього завдання треба враховувати закономірності духовного життя дитини, що залежить від її вікових особливостей, зумовлюються складністю і багатогранністю процесу формування духовного світу людини» [6, с. 233].

Введення учнів у «духовний, моральний зміст» життя залишається пріоритетом педагогічної творчості вчителя. І не обов'язково привносити сюди щось «модерне», штучне, що не становить цінності для особистості, а залишається тільки швидкоплинною кон'юктурою. Глибоко змістовна думка В. О. Сухомлинського про те, що «справжня педагогічна майстерність починається там, де вашому вихованцеві хочеться стати хорошим, а бажання це утверджується лише тоді, коли людина в чомусь створеному власними руками і розумом бачить саму себе, гордиться собою, переживає незрівнянне почуття гідності творця» [3, с. 399]. Педагогічна творчість стосується особливої сфери діяльності, вона залишає слід не в матеріальному виявленні, а в іншій людині. Яскравість думок, суджень, глибина переживань самого вчителя є тими невидимими інструментами, які, зачіпаючи найтонші струни дитячої душі, відкривають різні барви світу людини.

В. О. Сухомлинський значну увагу приділяв обґрунтуванню пріоритету культурно-освітньої діяльності вчителя. Проблема важливості духовного багатства і культури вчителя актуальна і в нашій дні. Утвердження вчителя як світоча знань підносить його в очах учнів, формує розуміння їхньої цінності для особистості, суспільства, стимулює у учнів допитливість, інтерес до знань. Тісна співпраця з батьками сприяє покращенню якості роботи школи. Водночас зрозуміло, що вплив сім'ї на школу може бути і негативним (через асоціальну поведінку батьків, пияцтво, втручання у навчально-виховний процес тощо). Тому «поліпшити викладання, підвищити якість знань у сільській школі просто неможливо без піднесення культурного, духовного рівня життя всієї школи» [8, с. 419].

Педагогічна праця вимагає від учителя широкого спектра знань з психології. Важливо піднести вагомість знань у розвитку особистості, показати шлях до пошуку ціннісних орієнтирів, духовного самовдосконалення.

Зв'язок педагогічного колективу та сім'ї сприяє наблизженню виховних цілей, які ставлять сім'ї та школа стосовно свого майбутнього – виховання підростаючої генерації. «Могутня сила виховання закладена в тому, що діти вчать дивитися на світ очима батьків, вчать в батьків поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, людину» [8, с. 438].

Людина тільки тоді виховується по-справжньому, коли передає свої знання, досвід, майстерність іншій людині. Вона лише тоді починає відчувати свої творчі сили, здібності, коли вступає в моральні відносини з іншою [2, с. 343]. «Урок – не тільки переказання знань з голови вчителя в голови дітей. Це

насамперед ставлення людини до вас, вихователя. На уроці, на моє тверде переконання, повинно найповніше і найяскравіше розкриватися ставлення людини до людини як до найвищої цінності» [2, с. 456]. «Творення щастя є метою виховання, і водночас щастя – це душевний стан, про який можна говорити як про здатність бути вихованим, піддаватися виховну впливу педагога» [2, с. 456].

У професійній діяльності педагога вочевидь домінують повага до особистості. Піднесення людини здійснюється за допомоги слова, що є найважливішим інструментом учителя. Учитель не просто володіє словом, він спрямовує його на те, щоб «слово учителя, насамперед слово, звернене до розуму, серця, душі вихованця, і обставини, створювані в колективі, в спільній праці, у взаємовідносинах дітей з дорослими, – все це переконує людину в тому, що вона – творець, володар праці, і від неї самої, від її волі, наполегливості, працьовитості залежить виявити себе, розкрити свої задатки, сили, здібності, талант» [2, с. 465].

Єдність освіти та виховання, освіченості та вихованості, перетворення знань на особисті переконання, єдність навчання та морального виховання мають бути усвідомлені директором та вчителями. Без такого спільного підходу школа не може виконати свого завдання – забезпечення умов для розвитку особистості [3, с. 397].

Виховання почуття людяності, свободи вибору є умовою розвитку особистісної гідності та честі вихованця. Врахування можливостей виховного колективу, зовнішнього середовища та вікових особливостей вихованця є невід'ємною складовою умовою системи В.О. Сухомлинського. Саме ці позиції є вихідними в розробленні шляхів досягнення мети виховання. Від сфери духовного життя вихованця та чинників впливу на його розвиток «залежить дівість двох основних методів виховання – переконання і практичного привчання» [6, с. 219].

Необхідне залучення учнів до діяльності, вчинків, сутнісними ознаками яких є людяність, моральне почуття. Метод спонукання до активного виявлення думки та почуття не лише сприяє стимулюванню особистості до самостійної діяльності, але й формує почуття та переконання. Усвідомлення своїх особистісних духовних сил розвиває прагнення вихованця до вольових зусиль, до самоорганізації та саморозвитку, до здійснення власного вибору. Відкриття своєї власної перспективи у серйозній праці, безперечно, спонукає молоду людину не лише до самоствердження, але й до усвідомлення власної моральної гідності.

Організація життя та діяльності учнів починається з педагога. Формулюючи поради вчителям, В. О. Сухомлинський виходить із засад гуманістичної педагогіки, робить акцент на особистісно орієнтованому підході до учня і важливості особистісного зростання самого вчителя, як наочного прикладу для функціонального формування особистості вихованця [10]. Тільки духовне багатство, моральні переконання, зацікавленість в особистому зростанні кожного учня є провідником молодого людини до вершин людяності. Визначальна і роль особистості педагога у формуванні свідомого обов'язку, що є домінують морально-етичних переконань особистості. Проте один педагог не може розв'язати всіх складних завдань, пов'язаних із забезпеченням умов розвитку особистості з високими моральними якостями. Для цього необхідне об'єднання педагогічного колективу спільними ідеями, думками у творчій праці.

Спрямування змісту, всієї діяльності школи великою мірою залежить від того, чим живе педагогічний колектив, яке інтелектуальне та духовне багатство він готовий передати молодим людям. У статті «Розмова з молодим директором школи» кожна думка є дороговказом, рекомендаціями стосовно управління школою [8].

Уведення учнів у «духовний, моральний зміст» життя залишається пріоритетом педагогічної творчості вчителя. І не обов'язково привносити сюди щось «модерне», штучне, що не становить цінності для особистості, а залишається тільки швидкоплинною кон'юктурою. Глибоко змістовна думка В. О. Сухомлинського про те, що «справжня педагогічна майстерність починається там, де вашому вихованцеві хочеться стати хорошим, а бажання це утверджується лише тоді, коли людина в чомусь створеному власними руками і розумом бачить саму себе, гордиться собою, переживає незрівнянне почуття гідності творця» [3, с. 399]. Педагогічна творчість стосується особливої сфери діяльності, вона залишає слід не у матеріальному виявленні, а в іншій людині. Яскравість думок, суджень, глибина переживань самого вчителя є тими невидимими інструментами, які, зачіпаючи найтонші струни дитячої душі, відкривають різні барви світу людини.

Висновки. Таким чином, у контексті функціонування школи все більшої актуальності набуває необхідність моделювання загальноосвітнім навчальним закладом навчально-виховного середовища і взаємодії її суб'єктів, які б забезпечували ефективність освітнього процесу й сприяли б творчому розвитку особистості в системі «учень – навчально-виховне середовище». Особливо необхідні зміни цілей освіти для поліфункціонального розвитку пізнавальної й особистісної сфери учня, для якого моделювання навчально-виховного середовища є в глобальному розумінні моделюванням його майбутньої адаптивності, комунікативних умінь, морально-етичного внутрішнього кодексу. У процесі моделювання особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища, спираючись на концептуальні положення теоретико-практичної спадщини В. О. Сухомлинського, простежуються основні компоненти: інформаційно-змістовий, технологічний, комунікативний, предметно-просторовий та культурний. Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи ґрунтується на теоретико-практичних висновках, тому потребує вдумливого сучасного прочитання праць великого педагога та нових методологічних розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В. О. Вічна тополя. Казки. Оповідання. Еподи / Упоряд. О. В. Сухомлинської, заг. ред., передм. Д. С. Чередниченка. – К.: Генеза, 2003. – 272 с.
2. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 446–472.
3. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна віра // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 392–401.
4. Сухомлинський В. О. На нашій совісті – людина // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 203–217.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3 – С. 283–582
6. Сухомлинський В. О. Особистість учителя, педагогічний колектив і всебічний розвиток вихованців // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1 – С. 197–209.
7. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 7–393.
8. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 393–629.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3 – С. 7–278.
10. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2. – С. 419–657.
11. Сухомлинський В. О. Чиста криниця: Казки, оповідання, еподи: Для сімейного читання / Упоряд. О.В.Сухомлинської; Передм. Д. С. Чередниченка. – К.: Веселка, 1993. – 287 с.

Подано до редакції 17.09.08

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовано проблеми і методи моделювання особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища школи на матеріалі педагогічних праць В. О. Сухомлинського.

SUMMARY

The article analyses some problems and methods of modelling personality orientated educational environment of school presented in V. Suhomlynsky's pedagogical works.

Ключові слова: особистісно орієнтоване навчально-виховне середовище, моделювання навчально-виховного середовища.

Keywords: personality orientated educational environment, modelling educational environment.